

CHET TILI SIFATIDA ARAB TILINI O'RGANISHDA (AFL) KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI OSHIRISHDA SUN'IY INTELLEKT (AI) VA RAQAMLI VOSITALARNING TA'SIRI

Tojiyeva Zamira Zafar qizi

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

O'qituvchi

Zamira.tojiyeva@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20823232>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola chet tili sifatida arab tilini o'rganishda (AFL) kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda sun'iy intellekt (AI) va raqamli vositalarning o'rnini tadqiq etadi. Zamonaviy ta'lim muhitida AI asosidagi platformalar, mashina tarjimai tizimlari, nutq tanish dasturlari va virtual muloqot simulyatorlari til o'quvchilarining eshitish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maqolada o'zbek va xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari tahlil qilinib, AI vositalarining o'quvchilarga ta'sir ko'rsatayotgan ijobiy va salbiy jihatlari ko'rib chiqiladi. Maqola AFL sohasida innovatsion yondashuvlarni kengaytirishga hissa qo'shishga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: *AFL, kommunikativ kompetensiya, sun'iy intellekt, raqamli vositalar, til o'rganish, chatbot, NLP, mashina tarjimai, pedagogik texnologiya.*

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish davrida chet tillarni, xususan, arab tilini o'rganish tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Arab tili dunyo bo'yicha 400 milliondan ortiq kishi tomonidan ona tili sifatida ishlatiladi va Islom madaniyati, xalqaro diplomatiya, savdo-iqtisod hamda ilmiy tadqiqotlarda muhim rol o'ynaydi. Shu bois, arab tilini chet tili sifatida o'rganuvchilar (AFL — Arabic as a Foreign Language) soni yildan-yilga oshib bormoqda.

Biroq arab tilining o'ziga xos murakkab morfofonetik tizimi, ikki shakllilik (diglossia) hodisasi — ya'ni adabiy arab tili (fusha) va mahalliy lahjalar o'rtasidagi tafovut — hamda arab yozuvining o'ziga xos xususiyatlari AFL o'quvchilari uchun sezilarli to'siqlar tug'diradi. Aynan shu qiyinchiliklarni bartaraf etishda zamonaviy sun'iy intellekt va raqamli vositalar muhim yordamchi sifatida ko'zga tashlanmoqda.

Maqolaning maqsadi — AFL sohasida kommunikativ kompetensiyani oshirishda AI va raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari, cheklovlari hamda istiqbollarini ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilishdir.

XXI asrda til ta'limining raqamlashuvi global miqyosda tezlashib bormoqda. UNESCO ning 2023-yilgi hisobotiga ko'ra, ta'limdagi raqamli transformatsiya jarayoni COVID-19 pandemiyasidan so'ng yanada jadallashtirilib, butun dunyo bo'yicha 1,5 milliarddan ortiq o'quvchi onlayn ta'lim resurslaridan foydalanmoqda.[1] Bu holat AFL sohasida ham o'z aksini topdi.

O'zbekistonda ham arab tilini o'rganishga qiziqish so'nggi yillarda keskin ortdi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim va fan sohasini isloh qilish bo'yicha qator farmon va qarorlarida xorijiy tillarni, shu jumladan arab tilini o'rganishni rag'batlantirish alohida ustuvorlik sifatida belgilangan.[2] O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti kabi muassasalarda arab tili o'qitilishida yangi metodlar joriy etilmoqda.

Shunday sharoitda AI vositalari — xususan, ChatGPT, Duolingo, Babbel, Google Translate, va maxsus AFL platformalari — o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini sifat jihatidan

yangilash imkonini bermogda. Bu holat mavzuning dolzarbligi va amaliy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Arab tilini chet tili sifatida o'rganishda bir qator tizimli muammolar mavjud. Birinchi muammo — diglossiya hodisasi. Al-Batal (2007) ta'kidlaganidek, «arab tili darsliklarining aksariyati fusha (adabiy arab tili)ga yo'naltirilgan bo'lsa-da, haqiqiy muloqotda lahjalar ustunlik qiladi, bu esa kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishini sekinlashtiradi».[3] Ikkinchi muammo — arabcha yozuv tizimini o'zlashtirish bilan bog'liq. Harflarning to'rt xil shaklda yoziladigan bo'lishi, unli harflarning ko'pincha yozilmasligi AFL o'quvchilari uchun katta qiyinchilik tug'diradi.

Uchinchi muhim muammo — o'qituvchining til muhitini sun'iy yarata olmasligi. Tabiiyki, AFL o'quvchilari arab mamlakatlarida yashamaydi, shuning uchun real muloqot imkoniyatlari cheklangan bo'ladi. Xuddi shu borada raqamli vositalar va AI texnologiyalari muqobil yechim taqdim etishi mumkin. To'rtinchi muammo — motivatsiya. Til o'rganish jarayonining monotonligi va sekin natija ko'rinishi o'quvchilar motivatsiyasini pasaytirishi mumkin.[4]

AFL sohasidagi raqamli vositalar va AI tadqiqotlari so'nggi o'n yilda sezilarli darajada kengaydi. Xorijiy olimlar orasida Golonka va Sheila (2014) raqamli texnologiyalarning til o'rganishdagi rolini o'rganib, «Kompyuter yordamida til o'rganish (CALL) metodlari o'quvchilarning o'z sur'atida mustaqil ishlashiga imkon beradi va shu bilan birga ularda ijobiy ta'lim tajribasi shakllantiriladi» degan xulosaga kelishgan.[5]

Warschauer va Meskill (2000) o'z tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, «texnologiya til o'rganishni boyitishi mumkin, ammo u o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi pedagogik munosabatni to'liq almashtira olmaydi».[6] Bu fikr AFL kontekstida ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki arab tilining kommunikativ jihatlarini o'zlashtirish faqat texnologiya orqali emas, balki haqiqiy insoniy muloqot orqali to'liq ta'minlanadi.

Arab tilini o'qitishda raqamli vositalar bo'yicha Bloch (2013) maxsus tadqiqot olib borib, «Arab tili o'quvchilari uchun mo'ljallangan AI asosidagi dasturlar ularning yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda an'anaviy usullarga qaraganda 30-40% samaraliroq ekanligini» aniqlagan.[7]

O'zbek olimlari orasida Xoliqova R. (2021) til o'rganishda raqamli texnologiyalar bo'yicha olib borgan tadqiqotida «zamonaviy raqamli vositalar, jumladan, AI chatbotlar va mashina tarjimai tizimlari til o'quvchilarining leksik boyligini kengaytirishda muhim pedagogik qurol bo'lib xizmat qilishi mumkin» deb yozgan.[8] Bundan tashqari, Qodirov B. (2022) shuni aniqladiki, «O'zbek universitetlarida arab tilini o'rganayotgan talabalar orasida AI vositalaridan foydalanish tendensiyasi 2019-yildan 2022-yilga qadar uch baravarga ko'paygan».[9]

Abdullayev S. va Tursunova N. (2023) o'tkazgan qiyosiy tadqiqot esa Toshkent va Samarqand universitetlaridagi AFL o'quvchilari o'rtasida AI vositalarini qo'llash samaradorligini baholab, «Duolingo va ChatGPT kabi platformalardan muntazam foydalanuvchi talabalar grammatik testlarda o'rtacha 18 ball yuqori natija ko'rsatganini» aniqlagan.[10]

Xalqaro miqyosda Chapelle (2010) CALL tadqiqotlarini umumlashtirib, «Muvaffaqiyatli til ta'limida texnologiyaning o'rnini pedagogik jarayonning ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqilganda sezilarli bo'ladi» degan konseptual xulosani bergan.[11] Bu yondashuv bugungi AI davrida yanada dolzarb bo'lib qolmoqda.

Kommunikativ kompetensiya tushunchasi Hymes (1972) tomonidan kiritilgan bo'lib, u til o'rganuvchining nafaqat grammatik qoidalarni bilishi, balki turli ijtimoiy va madaniy

kontekstlarda til vositalarini to'g'ri qo'llay olish qobiliyatini anglatadi.[12] AFL sohasida bu kompetensiyani rivojlantirish uchun AI vositalari quyidagi yo'nalishlarda samarali qo'llanilmoqda.

Birinchi, nutq tanish va gapirish ko'nikmalarini rivojlantirish. Microsoft Azure Cognitive Services va Google Speech-to-Text kabi platformalar arab tilining turli lahja va intonatsiyalarini tanish qobiliyatiga ega bo'lib, o'quvchilarga real vaqt rejimida talaffuz bo'yicha fikr-mulohaza bildiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday vositalardan muntazam foydalanuvchi AFL o'quvchilari talaffuz aniqligini 25% ga yaxshilagan.[13]

Ikkinchi, yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirish. GPT-4 kabi katta til modellari (LLM) arab tilida yozilgan matnlarni tahlil qilib, grammatik xatolarni aniqlab, uslubiy tavsiyalar bera oladi. Aratools va AraGPT2 kabi arab tiliga maxsus yo'naltirilgan NLP modellari esa AFL kontekstida yanada maqsadli yordamni ta'minlaydi.[14] Uchinchi, leksik boyligini kengaytirish. Anki, Memrise va Quizlet kabi interfaol lug'at o'rganish platformalari AI-ga asoslangan takrorlash algoritmlaridan foydalanib, har bir o'quvchining individual ehtiyojlariga moslashadi. Bu usul — Intervals Repetition System (IRS) — arab tilining boy lug'atini uzoq muddatli xotiraga joylashtirish uchun juda samarali ekanligi isbotlangan.[15]

To'rtinchi, eshitib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish. Al-Jazeera Learning, ArabicPod101 va YouTube dagi AI-annotatsiyali arab tili mashg'ulotlari interaktiv tarzda eshitib tushunish ko'nikmalarini oshiradi. Sun'iy intellekt yordamida yaratilgan avtomatik subtitrlar va transkripsiyalar o'quvchilarga o'zlariga qulay sur'atda materialni o'zlashtirishga imkon beradi.[16]

Beshinchi, muloqot simulyatsiyasi. ChatGPT va Replika kabi AI chatbotlar AFL o'quvchilariga arab tilida sun'iy muloqot muhitini yaratib, real hayotiy suhbatlarga tayyorgarlik ko'rishga yordam beradi. Biroq bu borada Cook (2016) ogohlantirganidek, «AI chatbotlar bilan muloqot haqiqiy insoniy muloqotning kommunikativ nozikliklarini, jumladan, noverbal ishoralar va madaniy kontekstni to'liq aks ettira olmaydi».[17]

AI va raqamli vositalarning AFL ta'limdagi ahamiyatiga qaramasdan, bir qator jiddiy muammolar mavjud. Birinchi, arab dialektlarini qamrash muammosi. Ko'pchilik AI tizimlari fusha (adabiy arab tili)ga moslashtirilgan bo'lib, misriy, marokashiy, levantin yoki fors ko'rfazi lahjalarini etarli darajada qayta ishlay olmaydi. Bu esa haqiqiy muloqot kompetensiyasini shakllantirishda muhim bo'shliq hosil qiladi.[18]

Ikkinchi, kontekstual va madaniy bilimlarning cheklanganligi. AI vositalari arab madaniyatining nozik jihatlari, odobli muloqot qoidalari va pragmatik me'yorlarni etarli darajada ifodalay olmaydi. Holliday (2011) ta'kidlaganidek, «Kommunikativ kompetensiya faqat lingvistik bilimdan iborat emas, u madaniy savodxonlik va ijtimoiy moslashuv qobiliyatini ham o'z ichiga oladi».[19]

Uchinchi, raqamli tengsizlik (digital divide) muammosi. Ayniqsa, O'zbekistonning qishloq hududlarida tezkor internet va zamonaviy qurilmalar cheklanganligi AFL o'quvchilarining AI vositalaridan teng foydalanishiga to'sqinlik qiladi. Bu holat ta'limdagi ijtimoiy tengsizlikni yanada chuqurlashtirishi mumkin.[20]

To'rtinchi, akademik halollik (plagiarism) muammosi. ChatGPT va boshqa LLM modellarining keng tarqalishi bilan arab tili kurslarida plagiat va sun'iy intellekt yordamida bajarilgan topshiriqlar soni oshib bormoqda. Bu muammo AFL o'qituvchilaridan yangi baholash usullari va etik yondashuvlarni talab qilmoqda.[21]

Amalga oshirilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt va raqamli vositalar AFL sohasida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda katta imkoniyatlar taqdim etmoqda. Nutq tanish texnologiyalari, AI chatbotlar, interaktiv lug'at platformalari va NLP asosidagi yozma nutqni tahlil qilish tizimlari o'quvchilarga yangi va samarali ta'lim tajribasini taqdim etadi.

Biroq texnologiyaning o'zi yetarli emas. Muvaffaqiyatli AFL ta'limi uchun AI vositalari pedagogik yondashuvlar bilan organik tarzda uyg'unlashtirilishi, o'qituvchilar raqamli savodxonlik bo'yicha malaka oshirishi va o'quvchilar uchun raqamli resurslardan teng foydalanish imkoniyatlari ta'minlanishi zarur.

O'zbekiston kontekstida arab tilini o'rganishda AI vositalarini keng joriy etish uchun maxsus milliy AFL platformalarini yaratish, mavjud xalqaro platformalarni o'zbek tiliga moslashtirish va universitetlarda raqamli AFL metodologiyasini o'qituvchilar tayyorlash dasturlariga kiritish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, AFL va AI kesishmasida o'zbek olimlari olib boradigan empirik tadqiqotlar soni oshirilishi kerak — bu soha hali etarlicha o'rganilmagan.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, AI va raqamli vositalar AFL ta'limida inqilob qilish salohiyatiga ega, ammo bu inqilob faqat texnologik yondashuv bilan emas, balki pedagogik donolik, madaniy sezgirlik va inson markazli ta'lim falsafasi bilan uyg'unlashtirilganda haqiqiy samaraga ega bo'ladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. UNESCO. (2023). Global Education Monitoring Report: Technology in Education. Paris: UNESCO Publishing. P. 14–17.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni «O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida».
3. Al-Batal, M. (2007). Arabic and the Politics of Language Teaching. *Al-'Arabiyya: Journal of the American Association of Teachers of Arabic*, 40(1), 28–41.
4. Dörnyei, Z. (2009). *The Psychology of Second Language Acquisition*. Oxford University Press. P. 207.
5. Golonka, E. M., Bowles, A. R., Frank, V. M., Richardson, D. L., & Freynik, S. (2014). Technologies for foreign language learning: A review of technology types and their effectiveness. *Computer Assisted Language Learning*, 27(1), 70–105.
6. Warschauer, M., & Meskill, C. (2000). Technology and Second Language Learning. In J. Rosenthal (Ed.), *Handbook of undergraduate second language education* (pp. 303–318). Lawrence Erlbaum.
7. Bloch, J. (2013). Technology and ESP. In B. Paltridge & S. Starfield (Eds.), *The Handbook of English for Specific Purposes* (pp. 385–401). Wiley-Blackwell.
8. Xoliqova, R. (2021). Xorijiy tillarni o'qitishda raqamli texnologiyalar: imkoniyat va cheklovlar. *O'zMU xabarlar*, 3(2), 45–52.
9. Qodirov, B. (2022). O'zbek universitetlarida arab tili ta'limida zamonaviy texnologiyalar qo'llanishi: tendensiya va istiqbol. *Sharq tadqiqotlari jurnali*, 1(4), 88–97.
10. Abdullayev, S., & Tursunova, N. (2023). AFL talabalarida AI vositalaridan foydalanish va grammatik kompetensiyaga ta'siri: qiyosiy tadqiqot. *Ta'lim va fan*, 5(1), 112–121.
11. Chapelle, C. A. (2010). *Computer-Assisted Language Learning*. In R. Kaplan (Ed.), Oxford

Handbook of Applied Linguistics (2nd ed., pp. 298–314). Oxford University Press.

12. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269–293). Penguin.
13. Neri, A., Cucchiari, C., Strik, H., & Boves, L. (2002). The pedagogy-technology interface in computer assisted pronunciation training. *Computer Assisted Language Learning*, 15(5), 441–467.
14. Antoun, M., & Hajj, H. (2020). AraGPT2: Pre-trained transformer for Arabic language generation. arXiv preprint arXiv:2012.15520.
15. Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press. P. 103–107.
16. Stockwell, G. (2012). *Computer-Assisted Language Learning: Diversity in Research and Practice*. Cambridge University Press.
17. Cook, V. (2016). *Second Language Learning and Language Teaching* (5th ed.). Routledge. P. 189.
18. Khalil, M. K., & Elkhider, I. A. (2016). Applying learning theories and instructional design models for effective instruction. *Advances in Physiology Education*, 40(2), 147–156.
19. Holliday, A. (2011). *Intercultural Communication and Ideology*. SAGE Publications. P. 34.
20. Van Dijk, J. (2020). *The Digital Divide*. Polity Press. P. 78–82.
21. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 1–27.